

ДАЙЫНЧЫ ЭЖИМНИҢ ЧЫРЫК АДЫНГА

Совет Эвилелиниң Маадыры, тыва эки турачыларның командири гвардия капитаны Түлүш Балданович Кечил-оолдуң торүттүнгенинен бээр 85 харлаанынга дараазында сактыышкынымны тураскааттым.

Түлүш Кечил-оол Балданович 1914 чылдың 6 айның 19-та, яды арат Балдан Түлүштүң ог-бүлезинге, Улуг-Хемниң Хендергеге торүттүнген. Ада-иези Хендерге, Хайыракан ынчаар чурттап чораан. Кечил-оол, угбазы Чыргал, дуңмазы Шактаржык суглар-биле кады 15 харлыынга чедир ойнап оскен, оои ол 15 харлыында Эжжим хүрээзинге бир лама кижиниң дуңмазы-биле моол бижикке ооренип турган, а 1930 чылда тыва бижикке ооренип алгаш хеп-хенертен чиде берген. Ада-иези ону сураглап, дилеп шаг болганнар. Чартык ай чедир айтырып сураглааш, ужурун дыңнап алганнар.

Кечил-оол назынын улгаттырып алгаш Кызылда шеригде кирип алган болган. Ада-иези ону дыңнааш, кандыг кончуг тол боор, бисти шүүдедип, ындыг бичии ырбыска багай оолду канчап шеригге хүлээп алыр чоор деп пат-ла кайгааннар.

Бир чыл чоокшулап турда оглундан ам-на чагаа келген, ону уругларынга номчудуп дыңнаарга, эки ооренип турар, хогжүм взводунда кирип алган. Адазы ону дыңнааш, шериг сургуулун доозуп алгаш чанып-ла кээр ыйнаан дээрге, авазы шериг сургуулун канчаарлы ону. Оглумну сүрүп эккел дээш туруп берген. Балдаң ашак чоржаң доруг аъдын мунуп алгаш, оглун сүрүп Кызыл кайы сен дээш чорупкан.

Кызылга чедип келирге кудумчуну куду хой шериг чыскаалыпкан чоруп олурган, чыскаалган шериглер кайгап оглун дилеп турда, Хайыракан чурттуг Сүүр-оол деп шеригде турар оол таваржы берген, чорук-херээниң ужурун ашак чугаалаарга, оглуң бо чыскаалган шеригниң бажында деп ашакка айтып берген.

Балдаң ашак коорге, оглу дээрге хамык шеригниң бажында ак аът мунупкан хогжүм үрген чоруп турган. Чыскаалган шериг доктаай бээрге, оглунуң чанынга келгеш мендилежип чугаалашкаш, авазы оглун сүрүп эккел дээнин дамчыткан.

Кечил-оол адазын оожургадаып, кезжээ бистиң клувувуска концерт болур, ону коор сен ачай, мен ап алыр мен дээн.

Ачазын мурнуку одуругга эккеп олуртуп каан. Концерт-даа эгелээн, Балдаң ашак оглунуң тандылаарын магадап ооруп олурган. Оглунуң күүсеткен тандызы тоне бээрге,

хогжүм взводунуң старшиназы бо оюн-самны “Кечил-оол Түлүш күүсеткен” деп чарлаан. Танңы соонда адашкылар шолээн хоорешкеннер. Оглу ооренип чоруур деп турарын чугаалап, авазынга сагыш човавазын деп дамчыдарын ол дилээн.

Удаваанда Кечил-оол, Ханды-Сүрүң, Бүрэкей олар Тамбов хоорайда аъттыг шериг училищезинче ооренип чорупканнар. Ынчан 1935 чылдың тончүзү турган. Оларның Тамбовка ооренип турган чылдары эң-не утгундурбас солун үези ол. Чай дүжери билек аъттыг шериг училищезиниң курсантылары чайгы лагерьлерге кошкеш, Крым, Кавказ ынчалдыр аъттыг походтап чоруп каар турганнар. Дайынчы амыдырал болгаш ооредилгениң кадыг-бергелерин дидими-биле шыдажып эртип, ооредилгезинге болгаш оске-даа белеткелдерге кончуг эки чедишкенин дээш Тыва Арат Республиканың ССРЭ-де элчини Седип-оол Токпак-оолович Танов Кечил-оолдуң адын сиилбээн алдын шакты белекке тывыскан.

Кечил-оол, Бүрэкей, Ханды-Сүрүң олар Цна хемниң кыдыынга чайын селгүүстеп эштиринге кончуг ынактар. Аныктар чоорту-ла оол-кыс эш-оорлерлиг апарганнар. Кечил-оол Ольга дээр ак-кок карактарлыг чараш кыс-биле ынчаар-ла таныжып алган. Ольга биле Кечил-оолдуң найыралын Ояның ада-иези база деткээн, Кечил-оолга дораан-на боттары Борис деп ат берген.

1938 чылдың июнь айның 9-та Тамбов хоорайның хамааты байдалдарының акт бижилгезиниң килдизинге ийи чурттуң— ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның толээлери Ольга Сергеевна биле Түлүш Балданович Кечил-оолдарның ог-бүлө болганын бадыткап бүрүткээн.

Аныяк ог-бүлеге ол-ла чылын оол уруг торүттүнген, ооң адын Володя деп адап алганнар. Бир чыл эрткенде Кечил-оол ооредилгезин тергийн эки дооскаш, Тываже эеп чанып келген. Ольга оглу Володя-биле Тамбовка кезек чурттааш, Тываже чедип келген.

Кечил-оол, чедип алган эртем-билини шыырак болгаш, харысалгалыг ажылдарга ажылдап, орус-тыва дылдарже шериг албанының номнарын очулдуруп, тыва офицерлерни шеригниң тактиказының мергежилдеринге билдилиг ооредип турган. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээнде, Тывага дээди эртемниг офицерлер негеттинип келген. Кечил-оол, Эртине, Норбу дээш оон-даа оске элээн каш офицерлерни Москваже шеригниң дээди школазынга ооредири-биле чоруткан. Дээди

школаны ол кончуг эки дооскаш, Тывага келирге ону фронтуже чорудар эки тура эскадронунуң командиринге бадылаан.

Фронтуже чорурунун мурнуу чартында командир Кечил-оолдуң ог-бүлезинге кыс уруг торүттүнген, ону Зоя деп адап алганнар.

Эскадронунуң дайынчы составын алгаш көорге, оларның хой кезин араттың ревшеринге турган. Ийи чүс ажыг кижиниң аразында назы-харының, мергежилиниң талазы-биле кандыг кижилер чок дээр: малчыннар, мал эмчилери, трактористер, чогаалчылар, ажылчыннар, агрономнар, албан-хаакчылар, ареве, нам ажылдакчылары дээш. Колдуу-ла 24—25 харлыг чалыы оолдар-кыстар, шупту чаңгыс кижиге ышкаш, немец-фашистерни чылча шавар улуг тура-соруктуг турган бис.

Бистиң 31-ги гвардейжи полугувус интернационалчы деп адаттырып турган. Полктуң командири полковник Ефим Абрамович Попов — еврей, 1-ги эскадронунуң командири гвардейжи капитан Хафиз Ахмеджанов — татар, ийиги эскадронунуң командири гвардейжи капитан Каташев — алтай, үшкү эскадронунуң командири гвардейжи улуг лейтенант Коноваленко — украин, дорткү эскадронунуң командири гвардейжи капитан Кечил-оол — тыва. Дайынчы ог-бүлевисти кысказы-биле чугаалаарга мындыг.

Командиривис Кечил-оолдуң шийтпирлии кайгамчык. Берге байдалдарда ол кажан-даа мөгүдеп, девидевес, шын шийтпир хулээп алыр. “Ровно—Дубно хоорайларны хостаар тулчуушкуннарга капитан Кечил-оолдуң командир салым-чаяны кажангызындан-даа артык илерээн, ооң командылаан эскадрону украин черге алдарлыы-биле тулушкан” деп полк командири гвардейжи полковник Попов Тываның нам-чазаанга чоруткан чагаазынга бижээн.

Бистиң тыва эскадронунуң составынга ог-бүле, кады торээн алышкылар-угбашкылар дээш кандыг дайынчыларны чок дээр! Оларның аразында тулчуушкун үезинде каража-когаралга-даа тараышканнары бар.

Дарья Куулар — ийи кады торээн акылары; Байлак Ооржак кады торээн акызы Данзы-Белек; Лама Борис, бо одуругларның автору, бодунуң кады торээн акызы Сандак Түлүш-биле кады эрес-дидим дайылдажып чораанын каш сос-биле-даа болза демдеглээри чугула. Бистиң эки турачыларывыс чаныш-сыныш чок бедик тура соруктуг, чаңгыс кижиге дег тулчуушкунче дидим кирип турду.

Дайын дээрге дайын болгай, чайлап эртер аргазы чок ажыг-шүжүгге Ровно дээш тулчуушкунга таварыштывыс. Дайынчывыс Дарьяның оонун ээзи — гвардейжи улуг лейтенант Точнуг, Дарьяның кады торээн дунмазы Агбаан Хертек олар маадырлыы-биле олгеннер. Гвардейжи капитанывыс эш-оорун, дайынчыларын үезинде деткип билир, хоон-сагышка деткимчени кезээде чедирип чоруур кижиге.

Эжимниң дугайында сактыышкынымны бижип тура, ооң уругларының дугайында каш сос: ооң огу Владимир Борисович бир оолдуг Кызылда ажылдап, чурттап чоруур, уруу Зоя Кечил-оол дээди эртеминг эмчи, амгы үеде Москвада ажылдап, чурттап чоруур, бир оолдуг.

Дайынчы эжимниң дугайында, ооң торүттүнгенинден бээр 85 чыл болганын эштери бистер демдеглеп тура, 4-кү эскадронунуң командири, тыва улустуң эрес-дидим огу Түлүш Кечил-оолдуң Совет торээн чурт дээш немец-фашистиг эжелекчилерге удур тулчуушкуннарга кылган маадырлыг чоруун арткан эштери магадап, чоргаарланып чоруур бис. Тыва оолдар, кыстарга, келир үениң салгакчыларынга кезээ моңгеде дириг чижек бооп артар.

Эживистиң халап айыылга таварышкыш, элекке амы-тынындан, аныяк назынында чарлып чорутканы биске кончуг улуг чидириг. Бистиң кажыыдалывыстың тывызы билдинмес байдалга артканы хомуданчыг...

Борис ПАМА,
эки турачы.

РЕДАКЦИЯДАН: Устүнде чүүлдүң уланчызы болур, Совет Эвилелиниң Маадыры Түлүш Балданович Кечил-оолга тураскааткан чүүлдү “Башкының” дараазында үндүрүлгезинде (№ 4—1999 ч.) Ч. Конгарнын “Маадыр дугайында сөс” деп чүүлүнден номчунар.